

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: ALVÓ DEMOKRÁCIA. KORMÁNYZÁSRÓL, TÖRVÉNYRŐL, ERKÖLCSRŐL HOMÉROSZTÓL SZÓKRATÉSzig (GYŐR: UNIVERSITAS-GYŐR NONPROFIT KFT. 2018) 179 OLDAL

Az utóbbi évek hazai szakirodalma elméleti és történeti szempontú munkákkal is hozzájárult az athéni demokrácia kutatásához.¹ Ehhez a sorozathoz csatlakozik Szoboszlai-Kiss Katalin könyve, amelyre elsősorban az eszmetörténeti szempontú megközelítés jellemző. A kötet kilenc, többségében előzőleg már megjelent írást foglal egybe, három csoportba rendezve. Az első („Fogalom, elmélet, kritika”) tükrözi legtisztábban az eszmetörténeti látásmódot, amennyiben a politikai-etikai gondolkodás történetének egyes szakaszairól, állomásairól ad szűkebb vagy tágabb látószögű áttekintést. A második rész („Az athéni demokrácia”) témája jóval szorosabb, s az itt szereplő három tanulmány több szempontból vizsgálja a mai napig pozitív és negatív példaként egyaránt emlegetett athéni demokrácia jelenségét. Az utolsó rész („A szókratészi hatás”) egysége a legkevésbé kézenfekvő: egy magyar és egy angol nyelvű szöveg alkotja, az előbbi a kisebb szókratikus iskolákat tekinti át, az utóbbi pedig a platóni *Állam* értelmezésével kapcsolatos vitában foglal állást. A közös vonás, ti. hogy mindkettő a Szókratész utáni filozófiával foglalkozik, ugyanakkor kívül rekeszti a két írást a kötet alcímében jelzett időbeli korlátokon. Témájuk mindazonáltal szorosan köti őket a megelőző fejezetekben tárgyalt kérdésekhez, az *Államnak* szentelt tanulmány pedig túlzás nélkül nevezhető a kötet legizgalmasabb olvasmányának.

Szoboszlai-Kiss Katalin a kötethez írt előszavában úgy fogalmaz, hogy az athéni demokrácia olyan hagyomány, „amely alvó volta ellenére is hatással van modern világunkra, csupán annyi a teendők, hogy megszólaltassuk” (9. o.). A tanulmányfüzér célja eszerint – a „megszólaltatás” fogalmába sűrítetten – egyrészt a megértés, másrészt a tanulságok levonása. A(z eszme)történeti megalapozású megértésre törekvő írások, s különösen a legelső tanulmány (*Bevezetés a klasszikus görög államtudományi kutatáshoz – Az antik görög államfejlődés legkorábbi írott forrásai*) fejtegetései azonban egy másik lehetséges értelmezését is kínálják a címben foglalt képnek. Ez a szöveg ugyanis a demokrácia kialakulása előtti időszak egy-egy fontos szövegére is építve olyan képet fest a görög politikatörténetről, amely a demokrácia iránti fogékonyság, az egyszemélyi vezetéssel szembeni kritika folyamatos jelenlétét sugallja, már a legkorábbi, homéroszi szövegekben is. Ha pedig ez így van, akkor nem csupán a demokrácia mint hagyomány „álmáról” van szó, hanem a görögség számára adott politikai hagyományban benne rejő lehetőségéről is, amely kifejtett, intézményes formában a Kr. e. V. századi Athénban ébred majd egészen föl.

A tanulságot ebben az esetben – a „létező demokrácia” pozitív és negatív jellemzőinek számbavételén túl – a kibontakozás, az „ébredés” folyamatának, föltételeinek a megismerése jelentheti. Ennek során olyan okokra tapinthat rá az antik szövegek figyelmes olvasója, amelyek alkalmasint mélyebben rejtőznek annál, amit

¹ Az előbbire példa HORVÁTH Szilvia: *Demokrácia és politikai közösség* (Budapest: NKE 2015), az utóbbira pedig BAJNOK Dániel: *Magánélet az agorán. Aischinés vádbeszéde Timarchos ellen* (Budapest: Argumentum 2017).

az „államfejlődés” (egyébként is némileg anakronisztikusan ható) fogalma megragadni képes. Ezt az olvasási módot nem a szerzői célkitűzés ellenében, hanem azt kiegészítendő javaslom, s úgy gondolom, a vizsgált történeti anyag egyik alapvető jellemzőjét segít felszínre hozni, amelynek viszont az egyes források értelmezése szempontjából is jelentősége van. Ez a jellemző nem más, mint a görög politikai gondolkodás etikai – tehát az egyén helyes cselekvésére összpontosító – természetű. Az alábbiakban ennek a meglátásnak a következményeit igyekszem – részben a szerzővel vitatkozva – vázolni, egyrészt a kötet egészére, másrészt az utolsó fejezetben foglaltakra tekintve.

A kötet egészét illetően tehát úgy látszik, hogy az itt olvasható elemzések nem „a görög államfejlődés történetét” mutatják be, hanem a görög politikai gondolkodás etikai természetére világítanak rá – a szerzőnek köszönhetően figyelemre méltó következetességgel és a terjedelmi keretekhez képest széles körű bizonyító anyaggal. Természetesen nem történeti kézikönyvről van szó: az áttekintés csak kivételként törekszik átfogó kép megrajzolására (így például a szofisták és a szokratikus iskolák esetében – utóbbinál mindenestre a „kisebbségekre” korlátozottan), inkább egy-egy szöveg, szerző vagy jelenség fölmutatásával szemlélteti a görögök politikaszemléletének – s ezen belül is kiemelten az athéni demokrácia szellemi környezetének – általános vonásait. Ez az eljárás, úgy lehet, szerencsésebb is, mint a teljességre törekvés, különösen mert a kötet másik, intézményi célja, hogy a szerző saját kutatásairól adjon számot. A fejezetek ezáltal elkerülik a lexikonszerű fölsorolások szárazságát, és azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy a szerző csakugyan olyasmiről szól, amiről van mondanivalója. Hiányérzetet kelt ugyanakkor, hogy az elemzések eredményét a szöveg csak elvétve köti a kérdéstről folyó nemzetközi szakirodalmi diskurzushoz (ez alól az utolsó, alább még említendő fejezet a legfontosabb kivétel).

Állításomhoz visszatérve: az etikai nézőpont a legvilágosabban ott jelenik meg, ahol egyes szerzők bemutatására kerül sor. Ez a fajta vizsgálódás a szerző igazi erőssége, s itt a legvilágosabbak a tanulságok is, mind az elemzett szövegeket, mind a demokrácia problémáit illetően. Mégis érdemes egy pillantást vetnünk a többi, a történeti-intézményi áttekintésnek szentelt fejezetre, hiszen ezek mutatják meg – *a fortiori* –, hogy a kifejezetten közösségi, politikai kérdések is etikai hangsúllyal merülnek föl a görögség számára. Ezt látjuk már az első tanulmányban is, a homéroszi eposzok terminológiája és a királyokkal szembeni kritika példáján, ahol a tisztség kapcsán a funkció, a kötelesség jelenik meg elsődleges szempontként (s ezt megerősíthetné az áttekintésből hiányzó Hésziodosz költeményeinek elemzése is). A demokráciatanulmányok pedig helyesen emelik ki, hogy a közösségi vitákban és döntésekben való részvétel a polgárok számára egyszerre jelent meg jogként és kötelességként, mint saját ügyeik intézése.

Az utolsó, Platón *Államáról* szóló tanulmányban a szerző kifejezetten is állást foglal a főnti kérdésben, igaz, nem általánosságban, hanem az elemzett mű besorolását illetően. Úgy gondolom azonban, hogy mind az érvek, mind a belőlük levonható következtetések általánosíthatók, legalábbis bizonyos mértékig, a görög politikai gondolkodásról alkotott képre. A tanulmányban Szoboszlai-Kiss Katalin

amellett érvel, Steiger Kornéllal szemben,² hogy a platóni *Állam* nem elsősorban etikai-lélektani, hanem politikai fókuszú írás, valamint hogy – szemben Julia Annas álláspontjával³ – a jó várossal szemben megfogalmazott elvárások nem utópikusak, hanem megvalósítható célkitűzésként jelennek meg. Előbbivel kapcsolatban fő érve, hogy a beszélgetés szereplői a lélekről és az erényekről szóló vitájukat a városállam szintjét vizsgálva folytatják, mivel az erények ebben a környezetben teljesebben ki. Ebben az értelmezésben tehát a *polisz* nem csupán modell, hanem az erényes élet tényleges színtere. Ezt erősíti a második állítással kapcsolatban megfogalmazott érv, melynek lényege, hogy a nevelés révén mindenki számára elérhető az erények, így a gyakorlatban is megvalósítható a jó városállam, amelyet a polgári lét legjobb formája jellemez. Azáltal pedig, hogy Plátón a nevelés terén kiemelt szerepet szán a közösség döntéseinek, végső soron az egyének erkölcsi kiteljesedése is politikai biztosítékot kap.

Ezek az érvek mindenképpen megfontolandók, és Plátón más munkái alapján is alátámaszthatók. Az *Államnál* korábbi *Gorgiaszban* Szókratész kifejezetten a jó életre irányuló mesterséggént írja le a politikát,⁴ a későbbi *Törvényekben* pedig egyértelműen a lehető legjobb városállam intézményeivel foglalkozik Plátón, s ezen belül is kiemelten a nevelés (gyermeké és felnőtteké egyaránt) közösségi megszervezésével. Ezzel együtt is figyelmet érdemel azonban, hogy mindez az egyén helyes jellemének kialakítására, cselekedeteinek ösztönzésére, végső soron erényes életére, ezáltal pedig *eudaimoniájára* irányul. Ha komolyan vesszük a testi és a lelki egészség párhuzamát, akkor világosan látjuk, hogy a cselekvő mindig az egyén, ahogy a nevelés is az egyén habitusára van közvetlen – és meghatározó – befolyással. Ha pedig Plátónnak a közelmúltja politikájával szembeni kritikáját olvassuk: ott is az államférfiak felelőssége kerül előtérbe, akik nem voltak képesek jó irányba befolyásolni a polgárok sokaságának döntéseit, hanem hagyták őket elkényeztetett gyermekek módjára viselkedni⁵ (ezzel szemben Szókratész a maga hatalomra nem törő, elmélkedő életét állítja követendő példaként, magát nevezve „a valódi *politikosz*nak”⁶).

Mindez természetesen nem érvényteleníti, csak kiegészíti azt az alapvető megfigyelést, hogy Plátón – és kortársai – a közösségi életet tartották az emberi cselekvés természetes közegének. Ez azonban nem a politikai kérdésföltevés elsődlegessége, hanem az egyén és a közösség elméleti elválaszthatatlansága mellett jelent érvet. S ami a demokráciával kapcsolatos tanulságot illeti: a fentiek kétségtelenül ellentmondanak bizonyos liberális elméletek atomizmusának. A liberális demokraciátfelfogás ilyen szellemű kritikáját azonban az 1980–90-es évek komunitárius szerzői jórészt elvégezték,⁷ mi több, e bírálat több eleme be is épült a demokrácia kortárs liberális elméleteibe. Másrészt ha a demokrácia eljárási szabályokra korlá-

² Vö. STEIGER Kornél: „Az »Állam« mint lélekerápia” *Holmi* 2011/11, 1363–1382.

³ Vö. Julia ANNAS: *An Introduction to Plato's Republic* (Oxford: Oxford University Press 2009).

⁴ *Gorgiasz* 464 b–c.

⁵ *Gorgiasz* 517 b–c.

⁶ *Gorgiasz* 521 d.

⁷ Magyar nyelven reprezentatív válogatást nyújt HORRAY HÖRCHER Ferenc (szerk.): *Közösséggelví politikai filozófiák* (Budapest: Századvég 2002).

tozott szemléletét bírálókat érheti, akkor annak indoka a kötetben foglaltak alapján leginkább az a – Platónhoz is közel álló – megállapítás lehet, hogy túlságosan nagy teret enged az észszerűséggel szemben a populista demagógiának.

Ha a nagyobb ívű következtetések vitára ösztönzik az olvasót, az a mű szempontjából az egészség jele. Szoboszlai-Kiss Katalin könyvének erénye, hogy lényeges, a hazai szakirodalomban mégis ritkán tárgyalt kérdéseket tesz föl, és a források vizsgálatán keresztül kellő alapot biztosít azok megválaszolásához. A lehetséges válaszok versengése pedig remélhetőleg olyan eszmecsere kezdetét jelenti majd, amelylyel a magyar politikai eszmetörténet régóta adós.

*Könczöl Miklós**

LAMM VANDA (SZERK.): EMBERI JOGI ENCIKLOPÉDIA
(BUDAPEST: HVG-ORAC 2018) 747 OLDAL

2018-ban, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata elfogadásának 70. évfordulója évében jelent meg a Lamm Vanda professor emerita által szerkesztett *Emberi jogi enciklopédia*. A kötet szerkesztőbizottságának tagja volt Bragyova András és Kardos Gábor, lektora Kukorelli István és Lévay Miklós. Ahogy arra a cím is utal, műfajilag egy általános, kiterjedt, oktató jellegű kötetet vehet a kezébe az olvasó, amelyben hatvankét szerző százket tanulmánya vezet végig az érdeklődőket az emberi jogi tematikájú szócikkeken, ábécérendbe sorolva. Az írások szerkezete viszonylag egységes sémát követ: az alapfogalmak és a kapcsolódó alapelvek bemutatásán felül a nemzetközi jogi instrumentumokat, esetleg egyes nemzetközi bírósági ítéleteket, végül pedig a magyar szabályozást és a legfontosabb alkotmánybírósági döntéseket foglalják össze a szócikkek. A kötet külön kiemelendő érdeme, hogy Magyarországon elsőként tesz kísérletet az emberi jogokkal foglalkozó enciklopédia műfajának meghonosítására.

1. Már az enciklopédikus vállalkozást bevezető, Lamm Vanda által jegyzett *Előszó* is jelzi, hogy az emberi jogok kérdésköre hatalmas fejlődésnek indult a második világháborút követően (9. o.), aminek következtében hatalmas mennyiségű nemzetközi és egyéb jogforrás, valamint ezekhez kapcsolódóan tengernyi bírósági döntés és szakirodalom áll a rendelkezésünkre. Ezek rendszerezése és bemutatása egyrészt óriási vállalkozásnak tekinthető, így egyben érthető az is, hogy e százket cikk nem képes teljesen lefedni az emberi jogi diskurzusban felmerülő valamennyi fogalmi kategóriát, továbbá nem vállalkozhat a legfrissebb bírósági döntések teljes mértékű panorámájára sem.

Másrészt viszont e százket tanulmány éppen arra szolgálthat megfelelő municiót, amire korunk emberének leginkább szüksége lehet: az emberi jogi kérdések tudatosítására. Napjainkban ugyanis, amikor a napi híreket a Brexit uralja és egyes orszá-

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.; tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: konczol.miklos@jak.ppke.hu.